

Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri

Erhan Aydın

Kronik Kitap İstanbul, 2018, 368 Sayfa, ISBN:978-975-2430-73-0

6

Gülseri OKUDAN*

Eski Türk dili üzerine çalışmaları olan Erhan Aydın, eski Türk dili üzerine çalışmaları ile tanınmaktadır. Türk İşbirliği Ajansı ve Moğolistan'daki Türk Anıtları gibi projelerde de görev alan araştırmacı Türk dili üzerine pek çok bildiri ve makalenin de yazarıdır. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından olan yazılı Türk belgeleri üzerine yaptığı Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri adlı eserinde Türk yazıtlarını incelemiştir.

İçindekiler ve Önsöz ile başlayan eserin girişinde Türk dili ve Türk dilinde olan yazılı belgeler hakkında genel bir değerlendirme yapan araştırmacı, yazılı belgelerin en eski süreçlerine değinerek, I. Türk Kağanlığı döneminde yazılan anıtlar ve dikiliş tarihleri hakkında bilgiler sunarak farklı dillerde Türkçe cümleler ile yazılmış olan eserlerden de söz etmiştir. Yazıtların konumları hakkında da eserinde bilgi veren araştırmacı eserlerin ağırlıklı olarak, Çin, Moğolistan ve özerk Doğu Türkistan havalisinde yer aldığına değinmiştir.

* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Eserde Türklerin ilk olarak tarih sahnesine çıktığı yerler hakkında farklı görüşleri belirten araştırmacı, Türklerin ilk olarak ortaya çıktığı yer hakkında arkeolojik ve Çin yılıklarını esas alarak bir değerlendirmede bulunmuştur. Türk adının Türk runik alfabesindeki farklı söyleniş ve yazılışları üzerinde de harflerin yazımı ve verdiği sesler üzerine değerlendirmelerde bulunan araştırmacı, farklı yazıtlar başta olmak üzere örnekler sunarak Radloff, Ahmet Caferoğlu, Sokolov gibi önemli araştırmacıların görüşlerine yer vererek Türk runik alfabesi ile Soğd, Arami, Çince ve Hint yazı dilleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Runik Türk alfabesini tablo olarak sunan araştırmacı, harflerin verdiği sesler ve kelimelerin kuruluş şekli gibi önemli bilgiler sunmuştur. Noktalama işaretlerinin kullanılış tarzı ve ünlü seslerin kullanıldığı noktalar hakkında bilgiler vermiştir.

Eski Türk Yazıtlarından bahseden ilk eser olan Cüveynî' nin Tarih-i Cihan- Güşa adlı eseri ve Türk anıtlarının bulunması sürecinde yaşanan olaylara değinen araştırmacı Türk anıtlarının Radloff ve Thomsen tarafından çözümlenip yayınlanması süreçleri hakkında da genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Eski Türk yazıtları üzerine önemli bir çalışma olan Türk Runik Kaynakçası hakkında da bilgiler verilmiştir. Cumhuriyet döneminde üniversite reformuyla Türk dili üzerine yapılan çalışmalar ile kurulan kurumlar üzerine bilgi veren araştırmacı Atatürk döneminde Türk yazıtlarına bakıştan da söz etmiştir. Ülkemizde Türk yazıtları üzerine çalışmalar yapan, Şemsettin Sami, Sadri Maksudî Arsal, Hüseyin N. Orkun gibi isimlerden ve eserlerinden de söz etmiştir.

Eski Türk yazıtlarının yayıldığı saha, yazıtların adlandırılmasında yaşanan sorunlar, yazıtların numaralandırılması gibi konular hakkında değerlendirmeler yapan araştırmacı, Moğolistan'daki yazıtların, konumları, korundukları müzeler, çok bilinen ve az bilinen yazıtların numaralandırma sistemi ve yazıtların numaraları ile sıralı listesi hakkında bilgileri sunmuştur. Yenisey, Dağlık Altay, Kırgızistan ve Çin'de bulunan yazıtları sıralı bir şekilde belirtmiştir. Eserde yazıtların dikiliş amacı, yazımında etkin olan diller, yazıtların dikildiği coğrafya ve yazıtlarda geçen pek çok bilgiyi atıflar yaparak eserinde sunmuştur.

Eserde yazıtlarda geçen bilgiler ışığında Köktürk ve Uygurların merkezi olarak bilinen Ötüken şehrinin yerinin tespiti için yapılan çalışmalara yer veren araştırmacı, farklı bilim adamlarının görüşleri ekseninde bir bölge tespitini de gerçekleştirmiştir. Türk runik alfabesinde geçen sesler temel alınarak olası seslendirmeler ve isimlendirmeler hakkında bilgiler verilmiştir. Köktürkler döneminde kaleme alınan yazıtların dikildiği tarihi dönem ve Köktürk devleti ve bu devletin yıkılmasından sonra kurulan II. Köktürk Kağanlığı üzerine Çin kaynaklarında geçen bilgiler ışında değerlendirmelerde bulunan araştırmacı kitabelerin dikilme dönemi hakkında genel bilgiler vermiştir.

Köl Tigin yazıtı, yazıtın taşı, yazı şekli, içerdiği bilgiler, dikiliş tarihi ve kaidesine değin tüm özellikleri ile yazıttan söz eden araştırmacı, yazıtın günümüz alfabesine aktarılması ve yazıtlarda geçen bazı cümleleri inceleyerek açıklamalarını yapmıştır. Çin hanedanlığı olan T'ang hanedanlığının yılıklarından da bilgiler veren araştırmacı bilgileri kıyaslamalarda bulunarak vermiştir. Bilge Kağan ve Kül Tegin yazıtlarında geçen pek çok kavramın açıklamasını ve bilim adamlarının bu kavramlar

üzerindeki görüşlerine de eserde yer verilmiştir. Divân-ı Lügat-it Türk, Şecere-i Terakkime ve Çin yıllıklarında geçen bilgilerde bu kısımda değerlendirilmiştir. Yazıtlarda geçen unvanlar ve kelimeler üzerine de farklı bilim adamlarının görüşleri sunulmuştur. Yer adlarının açıklanmasında Çin kaynaklarına başvuran araştırmacı, kan, kağan, katun, kapgan, gibi kavramaların kökeni ve kelimenin oluşum süreci hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kültegin yazıtında geçen boylar, halklar bu halkların birbirleri ile savaşları, kıtlık, cenaze törenleri gibi önemli olaylara yer verilmiştir. Kitabelerde geçen Budizm, Hinduizm gibi dinlerden söz ettiğine değinilmiştir. Kelimelerin eski Türkçe halleri ve günümüz Türkçesindeki söylenişleri üzerine de bilgiler verilmiştir. Bilge Kağan Yazıtında yazıtın dikilişi hakkında bilgiler Çin kaynaklarından da bilgiler aktarılmıştır. Bilge Kağan anıtında geçen bilgiler ile Kültegin anıtında geçen bilgiler karşılaştırılarak farklılıklar ve siyasi – sosyal pek çok olay hakkında İbrahim Kafesoğlu başta olmak üzere pek çok bilim adamının görüşlerine yer verilmiştir. Yazıtta I. Köktürk Kağanlığı hakkında da bazı bilgilere yer verilmiştir.

Tonyukuk yazıtının ise ilk önce isminin incelemesini yapan araştırmacı farklı eserlerde anıt hakkında verilen bilgileri eserinde sunmuştur. Türkler, Çinliler ve diğer milletler arasında geçen mücadeleler ile Oğuzlar gibi pek çok Türk boyu hakkında bilgiler verilmiştir. Tonyukuk anıtında Tonyukuk’a verilen unvanlar ve Tonyukuk’un sıfatları da tespit edilerek yazıtın dikilişine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Anıtta geçen bir bilgi olan II. Köktürk devletinin kuruluşu ve devlet adamlarının bu alandaki mücadelelerine yer verilmiştir. Anıtlardaki yazıtların etimolojik kökenleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Oğuzlar, Kitanlar, Çin ile olan savaşlar, Kırgız seferi gibi pek çok tarihi süreç yazıtlardan alınan bilgiler ışığında eserde verilmiştir. Eserde bu konular hakkında bilgiler verilir iken ilgili pek çok resim de eklenmiştir.

Eski Türk yazıtları içinde tespit edilen Uygur yazıtları ve bu yazıtların tespiti ile ilgili bilgileri derleyen araştırmacı, ilk olarak Köktürkler ve Çin yıllıklarında Uygur adının tespitini yaparak, Kaşgarlı Mahmut ve Ebul Gazi Bahadır Han’ın eserlerinden inceleyerek eserinde belirtmiştir. Uygur yazıtlarında Uygurların kuruluş tarihi, kökenleri, Uygur adının kökenleri hakkında bilim adamlarının görüşleri, Uygur ve Dokuz Oğuz ilişkileri değerlendirilmiştir. Uygur tarihi hakkında da önemli bilgiler veren araştırmacı, Kağanlığın kuruluşu, Çin ile ilişkileri hakkında teferruatlı bilgi sunulmuştur. Uygur döneminde yazılmış olan Tes Yazıtı, Tariat Yazıtı, Şine Usu Yazıtı ve diğer yazıtlar hakkında değerlendirmelerde bulunan araştırmacı anıtların resimleri ve çizimlerini eserde sunmuştur.

Eserin son bölümünde Yenisey yazıtlarının bulunduğu coğrafya, yazıtların okunması ve bu yazıtlar üzerine yapılmış olan çalışmalar hakkında geniş bir bilgi verilmiştir. Yenisey yazıtlarında adı geçen kişiler ve kişilerin unvanları verilmiştir. Yenisey yazıtlarında sık geçen kelimeler, alfabedeki harflerin ses verme özellikleri, farklı kelimelerin okunuşu yazılış şekli hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Aynı anlama gelen kelimelerin farklı yazılış şekilleri çeşitli örnekler ile göstermiştir. Çinlilerin batıya ilerlemeleri, Tibetlerin Türgeşler ve Halife ile yaptığı iş birliği, ticari hayat, askeri

yapı ile kağanların idare anlayışlar, Moğolca, Çince ve farklı dillerden alınan kelimeler hayvan adları gibi pek çok konuda yazıtlarda geçen bilgiler hakkında veriler sunulmuştur. Eserin sonuna Kaynaklar ve Dizin eklenmiştir.

Sonuç olarak, Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri eserinde Türk tarihinin kayda geçen ilk belgeleri olarak kabul edilen yazıtlar ve bu yazıtlarda geçen bilgilerin genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Türk kültürü ve tarihi için çok ehemmiyetli olan yazıtların içerdiği bilgiler ve Türk tarihi açısından önemine özen göstererek Türk yazı dili ve Türkçenin kökenine yönelik bir çalışma yapmıştır. Eser, Türk runik harfleri ile yazılmış olan yazıtlarda geçen kültürel, siyasi, sosyal ve askeri yönleri ile değerlendirmiştir. Farklı kaynaklar ve eserler ile araştırmacıların görüşleri ile de eser zenginleştirilmiştir.